

VÄRDELADDADA MISSILER

— OM EMOTIVT SPRÅKBRUK I KOSOVOKRIGETS FOTSPÅR

Språk som är ämnat att påverka oss förefaller vara mångskiftande. Den primära påverkande komponenten i ord och satser kan till exempel vara en värdeladdning, en viss språklig form eller helt enkelt en deskriptiv kärna. Thorwald Lorentzon försöker i denna artikeln skilja ut några av de olika typer av ord och satser som kan antas ha en i någon mening påverkande effekt på mottagaren, utan att göra anspråk på att påvisa skillnader mellan olika parter språkbruk under Kosovokriget.

Av Thorwald Lorentzon

Historien har sett ett oändligt antal krig och konflikter. Dessa har varit av olika natur. De har varit långa eller korta, de har utkämpats med svärd eller massförstörelsevapen, de har bottnat i politiska eller religiösa tvister. Men åtminstone en sak har de alla gemensamt: språkets alla funktioner har spelat en mycket stor roll i såväl med- som motgång. Det råder nog ingen tvekan om vad Winston Churchills tal betydde för Storbritannien under andra världskriget, och man kan ana att den svenska stormaktstidens officerare inte endast behövde vara skickliga strateger, utan även ha förmågan att via kloka ord och övertygande argument ingjuta mod och krigsvilja i sina mannar. Slaget hade annars varit förlorat på förhand.

I våra dagar är betydelsen av språklig påverkan i dylika situationer kanske större än någonsin tidigare. Den information som för inte så länge sedan tog dagar och veckor att sprida över

ett land förmedlas nu sekunds snabbt till hela världen. Naturligtvis utnyttjades sådana möjligheter av de stridande parterna i Kosovo och deras sympatisörer och motståndare världen över. Svenskarna kunde inte sägas ha intressen i Kosovokriget i samma omfattning som flera andra parter, men eftersom Sverige är en inte helt obetydlig stat i krigets närområde och dessutom tog emot flyktingar från krigsområdet, var ledande politiker naturligtvis tvungna att ge sin syn på konfliktens orsaker, faktiska följder och möjliga lösning.

Utgångspunkten för denna artikel är emotivt språk, ett fenomen som fyller viktiga funktioner i all språklig kommunikation. I de extraordinära språksituationer som uppstår under ett krig kan positivt och negativt laddade ord och fraser antas få ytterligare ökad betydelse för såväl de direkt berörda parterna som för dem i periferin. Var och en måste med ett väl avvägt språkbruk informera, förklara, försvara och propagera. Jag har för avsikt att i någon mån visa läsaren hur emotiva ord och fraser används och kan antas bli tolkade av mottagarna samt vad som kan antas vara syftet med användningen. Vi kommer också

☛ Thorwald Lorentzon är fil kand i nordiska språk och studerar vid filosofiska fakulteten vid Göteborgs Universitet. Han har inriktat sig på språk och påverkan, och både hans C- och D-uppsats, "Marx med mervärde möter moderna miljömål" (Meddelanden från institutionen för svenska språket. 23, Göteborg 1998.) behandlar politiskt språkbruk.

att se exempel på vad som i det följande kallas *annat påverkande språk*. Med detta menar jag, vid just detta tillfälle och på grundval av utgångspunkten i emotiva ord, (1) ord och fraser som saknar en lexikaliserad emotiv betydelsekomponent, det vill säga inte har en odiskutabel positiv eller negativ värdeladdning då de betraktas separat samt (2) antingen satser som innehåller emotiva ord, men där dessa kan antas vara den sekundära påverkande komponenten, eller satser som helt saknar emotiva ord. Det är ju ett faktum att språk kan påverka även om inte talaren/skribenten explicit uttrycker sitt gillande eller ogillande genom emotiva ord.

Artikeln är uppdelad i två större avsnitt. Det första behandlar svenska politikerns uttalanden om kriget, medan vi i det andra ser exempel på amerikansk och jugoslavisk information av mer propagandistisk karaktär.¹

Vad *påverkande språk* egentligen är för något är sannolikt mycket svårt att redogöra för. Förståelsen av det politiska språket, vars påverkande funktioner sannolikt sätts före de informerande, innebär enligt Fredriksson²:

Öförståelsen av hur värdeladdade termer, symboler, argumentationsmönster, bilder och beteenden skapar en hel föreställningsvärld med myter, ideologier, övertygelser, mer eller mindre sammanhängande idéer om hur vissa handlingssätt rättfärdigas, förklaras och läggs till grund för handlingsalternativ i framtiden.

1 Materialet är till största delen hämtat från Internet. Bortsett från talskrivare och enskilda journalister är upphovsmännen de följande:

- Utrikesminister Anna Lindh (två tillfällen)
- Moderaternas partiledare Carl Bildt
- Före handelsministern (s) och ambassadören Carl Lidbom
- Vänsterpartiets partisekreterare Lars Ohly
- USA:s president Bill Clinton
- USA:s utrikesminister Madeleine Albright
- Radio Jugoslavien – tvåspråkig, statskontrollerad radiostation med säte i Belgrad
- Natos överbefälhavare i Europa, Wesley Clark
- New York-tidningen Daily News

2 Fredriksson (1992), sida 21.

Uppenbarligen har vi att göra med en komplex företeelse, men som framgår kan vi åtminstone urskilja *emotivt språk* som en del av helheten *påverkande språk*. Trots att vi därmed behandlar en betydligt mindre grupp är det ändå mycket svårt att redogöra för exakt vilken typ av ord och fraser som skall räknas hit och på vilka grunder detta skall ske. Samtidigt är ett stort antal ord ur olika ordklasser och med olika stilnivå odiskutabelt negativa (*bänsynslös, slafsig, massakrera, kränkning*) eller positiva (*barmhärtig, skojig, understödja, hjälte*). I det följande skall vi se exempel på sådana ord, liksom ord och fraser som uppfyller (något av) kriterierna (1)-(2) ovan och kan antas vara av intresse i en artikel om påverkande språk. Eftersom vi då också närmar oss det emotiva språkets yttre gränser kommer vissa frågor helt naturligt i dagen.

Svenska röster

Sveriges officiella ställningstagande.³ Sveriges utrikesminister Anna Lindh meddelade i Balkan-krigets inledningsskede att hon – och därmed den svenska regeringen – varken kunde stödja eller fördöma Natos flygattacker. Ett sådant uttalande är förvisso intressant i all sin innehållslöshet, dock inte för den som vill få klarhet i Sveriges ståndpunkt; dess enda innebörd är att den svenska regeringen inte hade någon åsikt alls i frågan. Trots detta förstod nog många svenskar att Sverige redan tagit ställning för Nato, mot Jugoslaviens president Slobodan Milosevic, men att anledningen till att Sverige inte öppet redovisade sitt stöd var att FN hade blivit åsidosatt. Att en rent militär organisation som Nato på eget bevåg angriper en suverän stat är inte något som en svensk regering förbehållslöst kan stödja – men samtidigt är Sverige djupt

3 Årets förstamajtal blottade skilda åsikter om Kosovokriget inom (s). Till exempel visade statsminister Göran Persson sitt stöd för Nato medan kulturminister Marita Ulvskog kritiserade. Rimligt är dock att den åsikt som vi kan anse vara den officiella inte framförs av kulturministern utan av utrikesministern och ytterst statsministern.

involverat i olika ekonomiska, politiska och militära projekt där bland annat Natoländer ingår. Därmed fanns det troligen vissa krav på att vi i någon mening skulle stödja Natos aktion; inget EU-land eller annat västland väntade sig att vi skulle uttala stöd för Milosevic.

Det var allt sedan krigets början relativt sparsamt med kommentarer om kriget från svenska politikernas sida, men statsminister Göran Persson och Anna Lindh försköt i några kortare uttalanden Sveriges ståndpunkt i just den antagna riktningen. Emellertid förefaller det ha varit först vid riksdagens informationsstund om "konflikten i Kosovo" den 13/4 1999 som den svenska regeringen genom utrikesministern utvecklade sina åsikter. Som väntat var Anna Lindh anklagande mot Milosevic och de serbiska styrkornas agerande (mina numreringar och kursiveringar, här och i det följande):

{1} Vi har svårt att finna ord för *den mänskliga tragedin* i och omkring Kosovo. Människor *föses som boskap* från sina hem. *Desperata* föräldrar söker minderåriga barn som hamnat fel i den oreda som uppstår när alla tänkbara resurser överbelastats. *Utmattade* gamla tvingas köa i dagar – utan mat, toaletter och värdighet.

Genom bruket av passiva verbformer undviker Anna Lindh att direkt peka ut någon ansvarig, men ändå kan vi, genom verbet *föses* och viss bakgrundskunskap om konflikten, förstå att det är Milosevic och inte Nato som lastas för den uppkomna situationen. Som vi ser utgör de värdeladdade orden en betydelsefull del i denna målande beskrivning, men paradoxalt nog skulle tre av de kursiverade fraserna/orden helt enkelt kunna strykas utan att någon saklig information om själva händelsen går förlorad: *som boskap* (varom mer nedan) *desperata* och *utmattade* är överflödiga information med avseende på rena fakta och kan antas ha som främsta funktion att förstärka budskapet. Frasen *den mänskliga tragedin* kan däremot inte uteslutas, men väl skri-

vas om till ett neutralt ord, till exempel *bändelsen* (*bändelserna*). Man kan alltså anta att inte heller denna fras är tänkt att i första hand ha en deskriptiv funktion. Notabelt är också att nämnda ordpar *desperata* (*föräldrar*)-*utmattade* (*gamla*) tillsammans bildar en parallellism (upprepning med variation) – vi ser att de båda orden delar åtminstone någon betydelsekomponent.

Beträffande liknelsen (*föses*) *som boskap* bör vi först observera att ordet *boskap* i sig är neutralt⁴. Som i alla liknelser finns minst två objekt, (en specifik grupp) *människor* och *boskap*, vilka i något avseende sägs likna varandra – här i den handling människorna utsätts för: de *föses* såsom *boskap* *föses* och kan med våld fås att handla i enlighet med herrarnas, de serbiska soldaternas, vilja.

Anna Lindh uttrycker därefter ett försvar för Natos aktion, vilket likaledes är ett indirekt försvar för att Sverige stödjer denna:

{2} Konflikten i Kosovo har pågått i närmare tio år. Under denna tid har det internationella samfundet *upprepade gånger uppmanat* Milosevic att lösa konflikten på ett *konstruktivt* och *fredligt* sätt. Det är mot den bakgrunden man skall se kriget.

Frasen *upprepade gånger* befäster bilden av en längre tids tolerans och fyller tillsammans med de positiva orden *konstruktiv* och *fredlig* viktiga funktioner när Anna Lindh förefaller vilja ställa FN:s sålmod och diplomati i kontrast till Milosevics oresonlighet. Som vi ser är de båda senare orden överflödiga – att FN skulle uppmana Milosevic att lösa konflikten med våld och inte förhandlingar är otänkbart. Vidare stämmer

4 Neutral betyder här endast 'i avsaknad av värdeladdning'. Orden *boskap* och *kyrkogård* saknar båda värdeladdning i sina grundbetydelser, men trots detta uppfattar nog de flesta en svårbeskrivbar skillnad mellan dem. Man kan nog fastslå att vi aldrig kan vara känslomässigt neutrala inför kyrkogård på samma sätt som inför *boskap*. Sådana spekulationer är dock inte aktuella i denna artikel; i gruppen neutrala ord ingår endast ord som inte röjer avsändarens positiva eller negativa attityd till det omtalade.

det milda *uppmåna* med den bild som här tecknas av FN. Verb som *befalla*, *beordra* eller *kräva* hade kunnat förmedla maktfullkomlighet.

Inte helt oväntat fyller större delen av detta tal en (primärt) informerande funktion, men i slutet kan man ana att Anna Lindh vill inskräpa att det finns fog för det som nu händer:

{3} Den konflikt som nu pågår är inte en konflikt mellan serber och omvärlden. Det är en konflikt med den politik som Milosevic driver: den *etniska utrensningen*, *kränkningarna* av mänskliga rättigheter och den *oförsonlighet* med vilken Belgrad agerat mot sina motståndare under snart ett årtionde.

Som vi ser återkommer de negativt laddade uttrycken när viktiga delar av talet nu sammanfattas. Dessutom bör två ytterligare faktorer noteras här och i {2} ovan. Den ena har redan berörts och gäller den kontrast (*antites*) som Anna Lindh förefaller vilja skapa mellan den fredsvivande omvärlden (FN) och den krigiske Milosevic; man får närmast en känsla av en beskrivning av den tålmodige och kloke faderns förhållande till sin bångstyrige son. Den andra och besläktade är tidsaspekten: tålmodet är stort, men varar inte för evigt. Vid ett decennium går gränsen, varefter bekämpande med militära medel är försvarbart.

Det nu sagda är givetvis ingen fullständig redovisning av talets innehåll av emotivt språk, men det bör ändå ha framgått att bruket av emotiva ord fyller viktiga funktioner även i tal av mer informerande karaktär. Man kan säga att talets syfte var att motivera Natos angrepp och därmed Sveriges ställningstagande. Tillvägagångssättet var att beskriva Milosevic som oersonlig och ond och omvärlden som tålmodig och god. Beskrivningar av offrens lidande som i citat {1}, FN:s goda vilja {2} samt Milosevics direkta gärningar och negativa personlighet {3} skapar en grund utifrån vilken den svenska regeringen sedan kan reagera politiskt, i en nu given riktning, på kon-

fliktens fortsatta utveckling.

Andra inbemska ställningstaganden; Debattartikel av Carl Bildt. Kanske något oväntat var dåvarande moderatledaren Carl Bildt en av Natos skarpare kritiker under konflikten. I Göteborgs-Posten 8/4-1999 skrev han ett debattinlägg med rubriken "Massiv felbedömning av Nato". Här står bland annat:

{4} Jag tillhör kritikerna av den *baltande* och *ofullständiga* linje som Natoländerna valt. Regeringens entusiasm har jag svårt att förstå. Att tro att man kan lösa konflikten genom bara flygbombningar är *naivt* [...] Och det är *cyniskt* att driva en politik där man minimerar riskerna för de egna [...] samtidigt som man maximerar riskerna för dem som man sade att man ville skydda. [...] [Nato har gjort] en massiv felbedömning med *obyggliga* mänskliga konsekvenser.

Detta bör betecknas som hård kritik för att komma från den annars Natovänlige moderatledaren. Inledningsvis kan vi notera de skarpa antiteser som skapas av ordparen *kritik-entusiasm* och *minimera-maximera*. Vi ser vidare att samtliga negativa emotiva ord är riktade mot Nato och/eller effekterna av bombningarna – och dessa ord är ingalunda de enda. I den övriga texten finner vi till exempel *förödmjuka*, *instabilitet*, *motsättning*, *konflikt*, *förödelse*, *förbittring*, *oroande*, *tragisk*, *fruktansvärd* och *fasansfull* – alltså mycket kraftfulla ord. Men även en annan typ av ord är relativt vanligt förekommande, nämligen sådana som inte kan sägas vara emotiva men ändå kan antas ha en förstärkande effekt. Exempel är *enorm* och *massiv*, vilka förefaller ha stark intensitet men neutral värdeladdning⁵: i de båda fraserna *massiv felbedömning av Nato* och *den enorma mänskliga tragedin* ser vi att de båda orden snarare bestämmer (ökar) graden av *felbedömning* respektive *tragedi* än att de själva bär en negativ värdeladdning. Förstnämnda fras bör också betraktas ur en annan synvin-

5 Jämför Cassirer (1993), sida 71f.

kel: den kopplas lätt samman med det kalla krigets *massiv vedergällning*, myntat av president Dwight Eisenhower, och kan således sägas ansela på militärt språk, med en ironisk underton.

Det finns ytterligare ord och fraser som sannolikt är viktiga för totalintrycket av Carl Bildts artikel, men vilkas natur och funktion torde vara mer oklar, till exempel *plötsligt* och *skört och bräckligt*. Det förra ordet återfinns i artikelns inledande mening:

{5} *Plötsligt* ter sig hela den europeiska framtidsbilden långt mer osäker och oroande än tidigare.

Att *plötsligt* semantiskt har att göra med en händelses eller handling utsträckning i tiden och ger något slags förstärkande intryck bör de flesta vara överens om. Möjligen skulle man kunna säga att *plötsligt* för med sig en hög grad av *aktivitet*⁶ jämfört med till exempel *successivt*, ett ord som även det rör en händelses eller handling utsträckning i tiden men som vi uppfattar beskriver ett långsammare händelseförlopp. Man bör dock observera att denna typ av spekulationer inte är försök att redogöra för vilken *effekt* ordet i realiteten kan ha på läsarna; fortfarande är det endast ordets semantiska natur som diskuteras. För att diskutera effekten skulle vi behöva ställa frågor som hur läsaren uppfattar denna (förmodade) förstärkande komponent och i vilken mån intrycket kvarstår, försvinner eller förändras.

{6} Men [fredsavtalet i Bosnien] var *skört och bräckligt*.

Frasen *skört och bräckligt* kan motsatt *plötsligt* bestämmas på åtminstone en grund: den är en *tautologi*, vilken inom retoriken definieras

6 Jämför Cassirer (1993), sida 72. Vad intensitet och aktivitet egentligen är för faktorer och huruvida de skulle kunna ges en tillfredsställande tillämpning i forskningen låter vi här vara osagt. Det som de båda sägs förmedla stämmer dock väl överens med min personliga intuition angående många ord.

som "två synonymer som är sammanbundna med ett *och*"⁷. Som vi ser har de båda orden likartade betydelsekomponenter – även om de kanske inte kan sägas vara synonyma – och således framkommer föga ny information i *bräckligt*. Snarare bör det – teoretiskt – vara så att detta ord förstärker de mentala föreställningar mottagaren får av *skört*. Men oavsett detta kan man fastslå att *plötsligt* och *skört och bräckligt* tillsammans med övriga ord som diskuterats i detta avsnitt fyller den viktiga funktionen att framföra textens budskap i rätt nyanser, dvs de nyanser som Bildt önskar. Vi får dock inte bortse ifrån att en text trots allt måste betraktas som en helhet och att de här framvisade orden och fraserna på inget vis bygger denna helhet. Snarare ger de den slutliga skärpan, men är därför också av stor betydelse; att texten ger ett energiskt och kanske till och med aggressivt intryck skulle nog de flesta språkbrukare ställa upp på.

Debattartikel av Carl Lidbom. Svar på denna av Anna Lindb. Förra handelsministern (s) och ambassadören Carl Lidbom skrev i Dagens Nyheter 2/6 1999 ett kritiskt debattinlägg mot Sveriges officiella ställningstagande. Rubriken är "Göran Persson duckar för Nato" och huvudtesen är således att partivännerna i regeringen i alltför stor utsträckning håller inne med den kritik mot Nato (USA) som enligt Lidbom är befogad i och med att folkrätten åsidosatts. Han inleder:

{7} Vår regering har ända sedan *bomberna började regna över Jugoslavien* gett intryck av att vara *ytterligt* angelägen om att inte stöta sig med USA och Nato när det gäller hanteringen av Kosovokonflikten. När *bomberna började falla över Belgrad* hördes inte ett ord av avståndstagande.

Inledningsvis noterar vi parallellismen som skapas av de båda satserna *bomberna började regna över Jugoslavien* och *bomberna börja*

7 Rydstedt (1993), sida 349.

de falla över Belgrad. Lidbom påpekar alltså egentligen samma sak två gånger, men befinner sig i den direkta inledningen av sin artikel och bör därför göra läsaren uppmärksam på centrala tankar. Vi anar också en viss skillnad mellan verben *regna* och *falla*; att bomberna *regnar* förmedlar förutom att de *faller* också att de faller i stor mängd.

Vi noterar därefter *ytterligt*, som kan sägas vara ett neutralt men förstärkande ord av samma typ som *enorm* och *massiv*. Lidbom använder dylika ord vid ett flertal tillfällen; exempel är *mycket*, *fullständig*, *total* och *djupt*. Däremot använder han inte negativt värdeladdade ord i samma utsträckning – och, på grundval av en intuitiv bedömning, av samma kraftiga valör – som Bildt. Ett antal exempel finns dock:

{8} *I ärlighetens namn* måste man *rimligen* medge att serberna *inte helt saknar fog* för sin uppfattning när de upplever kanske framför allt de amerikanska attityderna i konflikten som både *cyniska* och *hycklande*.

Här visar Lidbom förståelse för Milosevic, dock inte oreserverat: som vi ser är påståendet att USA har en cynisk och hycklande attityd väl inbäddat i dämpande ord och fraser såsom *i ärlighetens namn*, *rimligen* och *inte helt saknar fog*. Exempel på andra negativa ord och fraser i texten är *beklämmande*, *motbjudande*, *tragisk*, *oacceptabel*, *outhärdlig*, *misshandla* samt *slå i spillror*. Det bör observeras att Lidbom använder dessa och liknande ord endast i kritiken av Nato och/eller beskrivningen av flyktingarnas situation. Kritiken av Anna Lindh och Göran Persson har istället en lätt ironisk underton:

{9} Utrikesministern *protesterar* visserligen – *mycket hövligt och lågmäلت* – men det gör hon först när en bomb råkar falla så nära den svenske ambassadörens residens i Belgrad att *ett par fönster i huset går sönder* på grund av tryckvågor från bomben. Då beklagar hon [...].

Det är givetvis svårt att på ett tillfredsställande sätt beskriva vad det är som skapar ironin, men klart är att överdriften (*hyperbol*) *mycket hövligt och lågmäلت* spelar en huvudroll i framställningen av en servil svensk regering. Även satsen *ett par fönster i huset går sönder* kan vara av vikt, speciellt då vi granskar större utdrag av artikeln och lättare ser kontrasten mellan dessa båda trasiga fönster respektive mycket omfattande bombningar av infrastruktur och militära mål samt träffar av civila objekt. Vi kan också konstatera att *protestera* är ett för Lidboms syfte passande verb; det förmedlar föga kraft jämfört med till exempel *fördöma* (som sannolikt inte heller hade kunnat bestämmas av adjektiv som *hövlig* och *lågmäلت*, förutom i fall av djup ironi). Till sist kan också sägas, parentetiskt, att {9} sannolikt hade kommit bättre till sin rätt i tal – ironi är tacksamt att förmedla via röststyrka, taltempo och intonation.

{10} Arma, misshandlade folkrätt!

Artikelns sista avsnittsrubrik sammanfattar Lidboms syn på vad som är en av konfliktens allvarligaste konsekvenser – att folkrätten åsidosatts. Man anar att Anna Lindh tycker att Lidbom diskuterar fel saker; av hennes svar (DN 3/6) förstås att hon anser det vara Jugoslaviens övergrepp mot flyktingarna som skall stå i fokus. Under rubriken "Lidbom lever i svunnen tid" inleder hon med att beskriva flyktingarnas situation. Beskrivningen står på en fast grund av negativt värdeladdade ord:

{11} Flyktingarna från Kosovo ger oss vittnesmål om *övergrepp*. Byar som *bränns ner*, *våldtäkter*, *massgravar*. Vi vet att *regimen* i Belgrad planerade *folkfördrivningarna* redan för länge sedan. Carl Lidbom [...] *verkar omedveten* om det svåra dilemma världen ställdes inför.

De negativa orden behöver inte vidare kommenteras. Vi kan endast konstatera att de är av yttersta vikt för Anna Lindhs syfte: att (återigen) moti-

vera Natos aktion och därmed Sveriges ställningstagande. Istället noterar vi frasen *verkar omedveten*, som antyder att Lidbom inte har förstått sakernas tillstånd och därför inte bör tas på allvar. Och att så skulle vara fallet visar Lindh tydligt mot slutet av artikeln:

{12} Carl Lidbom lever i en förgången tid, när folkrådet bara handlade om suveräna stater och politiska beslut. Inte om mänskliga rättigheter. Folkrådet behöver värnas och utvecklas. [...] Världssamfundet får inte stå lamslaget inför övergrepp och mord.

Vi ser alltså att det är innebörden av ordet *folk-rätt* som är tvistefrågan. Vilken innebörd som är den nu allmänt antagna – och om det ens finns någon sådan – är givetvis inte en fråga som skall tas upp här, men vi kan konstatera att det går att definiera ordet efter behov, åtminstone i viss utsträckning. Nationalencyklopedins sjätte band talar om för oss att folkrättsbrott omfattar

brott mot freden, brott mot mänskligheten samt svåra brott mot krigets lagar [...]

Men frågan blir då istället vad *brott mot freden* etc. innebär. Vi får dessutom upplysningen att *folkrättsbrott* inte är detsamma som *brott mot folkrätten*, vilket i sig tycks kunna leda till tvister. Med detta resonemang vill jag givetvis inte ha sagt att de båda skribenterna har givit ordet en för sina respektive syften passande innebörd, men klart är att möjligheterna finns. Och i alla sådana fall skulle vi ha att göra med *annat påverkande språk*.

Lars Ohlys förstamajtal. Händelserna på Balkan var ett viktigt inslag i de flesta förstamajtal, och så även när Vänsterpartiets partisekreterare Lars Ohly talade i Eskilstuna. Cirka en fjärdedel av talet var vikt åt kritik av Nato i just Kosovokriget. Denna kritik och beskrivningen av flyktingarnas situation i Kosovo ger dock ett inte fullt så kraftfullt intryck som Carl Bildts artikel, vilket kan ha sin förklaring i att Ohly talade inför åhörare som

redan innan delade hans åsikter. Trots detta innehåller talet gott om emotivt språk och även intressanta exempel på bildspråk. Det senare kan givetvis, precis som individuella ord i sina grundbetydelser, användas för att förmedla ett positivt eller negativt budskap:

{13} ...våldet skapar nya sår som tar generationer att läka.

I denna sats bör ordet *sår* betraktas som huvudord, och ett starkt negativt sådant. I dess grundbetydelse, till exempel i frasen *såret på fingret*, är det neutralt, men förknippas samtidigt med 'blod' och 'smärta', vilket gör det tacksamt att använda vid framställning av en bild som med nödvändighet blir negativ; *sår* kan inte föra över något positivt från bildled till sakled⁸. Här förs våra tankar till 'konflikter' och 'söndringar'. Samtidigt är även ordet *generationer* ett slags bild i detta sammanhang; det förmedlar en längre tidsrymd, kanske uppemot ett sekel⁹.

Som redan framgått är alltså *påverkande språk* mycket mer än enbart lexikaliserat emotiva ord. Vi såg att *sår* blev emotivt under påverkan av kontexten, och vi har också observerat ett par av retorikens alla figurer, av vilka många uppmärksammas på grund av sin form i lika hög grad som sitt innehåll. Följande sats verkar i förstone inte vara särskilt intressant ur vårt perspektiv, men är ett tydligt exempel på *annat påverkande språk* (vi bortser från det negativa *vinga*):

{14} Natos strategi sägs vara att tvinga Milo-sevic till förhandlingsbordet [...]

Om vi granskar den närmare ser vi att verbfrasen *sägs vara* fyller en helt annan funktion än det enkla *är*. Ohly markerar här att han inte ställer sig bakom, utan snarare ifrågasätter, denna strategi. Om han hade talat inför en heterogen

8 Jämför Hellspong & Ledin (1997), 140.

9 För en relativt utförlig redovisning av metaforik, baserad på Lakoff & Johnsons teorier, se till exempel af Trampe (1990), sida 87ff.

Åhörargrupp hade vi kunnat säga att denna märk-ör bidragit till skapandet av en klyfta mellan Nato/USA och dem som skulle övertygas. Nu vet vi att en sådan klyfta redan finns i den här aktuella gruppens kollektiva medvetande, och att markören således endast befäster ett befintligt perspektiv. Den är emellertid ändå värd att noteras, speciellt då man anar att den ger upphov till en viss ironi på bekostnad av Natos strategier.

Liksom i tidigare tal och artiklar förekommer här en mängd ord som bär främst negativ emotivitet, till exempel *förtryck*, *övergrepp*, *våldslösning*, *hyckla* samt det av USA:s motståndare flitigt använda *världspolis*, som är extra intressant med avseende på emotivitet. Språksamfundet tillskriver sannolikt de allra flesta ord med *polis* som ordled en negativ värdeladdning.¹⁰ Detta gäller även *världspolis*, som kan ge associationer till till exempel 'översitteri' – allmänheten torde anse att det inte finns någon som utifrån sina egna intressen skall upprätthålla ordningen i världen. Men det kan däremot vara värt att fråga sig om graden av negativitet kan skilja sig mellan olika grupper. Därvid skulle de båda ingående orden *värld* och *polis* kunna diskuteras: *värld* är ett neutralt ord medan *polis* eventuellt skulle kunna väcka skilda föreställningar beroende på vilken grupp (till exempel politisk) som hör eller yttrar det. Detta antagande om *begränsad emotivitet* går således ut på att emotiviteten hos vissa ord, till exempel *socialism*, varierar mellan negativ för högersympatisörer och positiv för (många) vänstersympatisörer¹¹. Det omvända förhållandet torde gälla för ett ord som *kapitalism*. Skillnaden blir kanske klar om man tänker i termer av denotation och konnotation: denotationen är densamma för de båda grupperna, medan konnotationen, som är

betingad av bland annat sociala miljöer och subjektiva värderingar, är det som skiljer dem åt. Fredriksson¹⁴ närmar sig detta problem:

Termer som 'stabilitet' och 'lag och ordning' förekommer rikligen i diskussioner om demokratiska metoder. De flesta människor lägger säkert en starkt positiv innebörd i termer av detta slag, men de som önskar radikalt ändra rådande förhållanden ser användningen av dessa ord som metoder att hindra reformer.

Således är troligen inte *lag och ordning* positivt emotivt för alla språkbrukare, och samma förhållande är tänkbart för det i någon mening besläktade ordet *polis*. Men även om denna begränsade emotivitet nu faktiskt är fallet, har vi naturligtvis inget givet svar på vad den skulle betyda för sammansättningen *världspolis*. Förhåller det sig så, att den grupp språkbrukare för vilken ordet *polis* är (mer) negativt skulle tillskriva även *världspolis* större negativitet än någon annan grupp? Och om så är fallet, har detta verkligen att göra med efterleden *polis*, och inte snarare med attityder till det objekt som pekas ut? Frågor och följdfrågor blir omedelbart svåra när vi vill förstå *vad* det är som påverkar och *hur* processen går till. Vi måste därför nöja oss med vetenskapen att det frekvent förekommande emotiva språket fyller viktiga funktioner för våra talare och skribenter när de argumenterar för sina åsikter och vill få mottagarna på sin sida – alternativt inta en förväntad hållning. Vi kan också konstatera att relationen mellan ett ords form, innehåll och effekt är av mycket komplex natur, och knappast blir enklare att redogöra för då vi rör oss på frasnivå.

Internationella röster

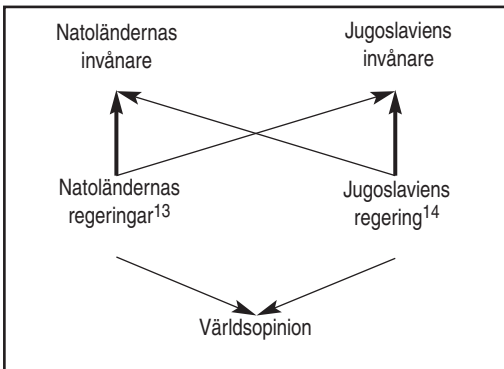
I SVT 1:s Aktuellt's huvudsändning den 19/4 1999 redogjorde forskningschefen för Styrelsen för psykologiskt försvar, Göran Stütz, för de rikt-

¹⁰Här bör dock observeras (den för miljöpartister positiva) sammansättningen miljöpolis som återfanns i miljöpartiets valmanifest inför 1998 års riksdagsval. Man önskade "ökade resurser till miljösanering, miljöpolis och miljöforskning och utveckling av ny miljöteknik".

¹¹Jämför Malmgren (1989), sida 60.

¹²Fredriksson (1992), sida 177.

ningar i vilka information (och desinformation) distribueras i Kosovokriget och liknande situationer. Utifrån hans beskrivning har jag skapat följande figur:

Figur 1. Aktörernas målgrupper för information och propaganda i en krissituation av Kosovokrigets omfattning

Pilarna kan alltså sägas utpeka de mål mot vilka information riktades i Kosovokriget. Den information som är aktuell i detta avsnitt markeras i figuren av feta pilar – men härmed vill jag inte ha sagt att det alltid skulle finnas några skarpa gränser mellan den information som riktas till t.ex. den egna befolkningen och till omvärlden. Tvärtom är det sannolikt så att teknikens möjligheter hjälper till att sudda ut sådana gränser; president Clinton bör vara väl medveten om att hans så kallade 'tal till nationen' kan följas av alla människor, varhelst de bor i världen. Pilarna skall därför förstås som att de markerar att informationen är tänkt att primärt nå en viss målgrupp och endast sekundärt någon annan.

USA:s president Bill Clinton. Radio address to the nation. Sett ur ett retoriskt-tekniskt perspektiv är många amerikaner duktiga talare. De tränas tidigt i att framföra, försvara och argumen-

¹³Representeras här av USA.

¹⁴Man kan eventuellt anse att "Jugoslaviens regering" i figuren ovan inte kan representeras av Radio Jugoslavien. Det har dock dels varit svårt att få tag på material som på bästa sätt stämmer med figuren, dels är den aktuella radiostationen statskontrollerad, varmed regeringen har stort inflytande över sändningarnas innehåll.

tera för sina ståndpunkter. Höga politiker och deras talskrivare bör höra till dem som i högsta grad har förfinat tekniker för framförande och talproduktion. Jag har studerat ett antal (transkriberade) tal, huvudsakligen president Clintons radiotal till nationen, vilka åtminstone under kriget återkom med en veckas mellanrum. Dessa tal kan beskrivas som personliga och känslomättade, de har ett rikt bildspråk, och de innehåller en påfallande hög andel positivt värdeladdade ord. Förvisso talar Clinton om *brutality, cruelty, catastrophic, genocide, bloodshed, destruction* och *madness*, men även ofta, om än knappast lika ofta, om *peace, humanity, democratic, protect* och *unite*. Ett tydligt exempel på det fenomen som nämndes inledningsvis, att ett ord blir emotivt under påverkan av kontexten, ges i följande mening som rör förföljelser på grund av ett folks etnicitet:

{15} If there's one lesson we've learned in this century, it's that that kind of *poison* will spread if not stopped.

Det i sin grundbetydelse neutrala ordet *poison* skall troligen föra våra tankar till Nazitysklands utrotningar.

Ett ord vars emotiva egenskaper nog kan diskuteras ur olika aspekter är *cemetery*. Beträktat separat är ordet neutralt, men liksom det tidigare omtalade *sår* finns betydelsekomponenter som gör det tacksamt att använda som bärare av emotivitet:

{16} We learned some of the same lessons in Bosnia just a few years ago. [...] And let's not forget what happened: *innocent* people herded into concentration camps, children gunned down by snipers *on their way to school, soccer fields and parks* turned into *cemetries* [...]

Som vi kan se har *cemetery* tappat sin grundbetydelse. Fotbollsplaner och parker förvandlades i realiteten inte till kyrkogårdar, snarare till slaktplatser, men ordet förmedlar till exempel att

det rör sig om *ett större antal människor*, på *en större yta* och att *dessa människor låg döda där*. Notera även ordet *innocent*, till vilket Clinton regelbundet återkommer i kontexterna *innocent people* och *innocent civilians*. Man kan dessutom säga att han utvidgar användningen av ordet; frasen *on their way to school* samt orden *soccer fields* och *parks* utvecklar, explicit eller implicit, det faktum att människorna ägnade sig åt fredliga aktiviteter, och alltså var oskyldiga, då de dödades.

Citatet får även exemplifiera ett vanligt fenomen i Clintons tal: i valet mellan att visa aggressivitet mot serberna eller medlidande med flyktingarna väljer han ofta det senare. Förklaringarna kan vara flera, men sannolikt är det bättre för Clinton att motivera närvaron av amerikanska kvinnor och män med att de primärt skall hjälpa nödlidande och sekundärt förstöra jugoslaviska mål än det omvända. Det amerikanska folket bör inte få ett intryck av att deras militära styrkor riskerar livet när de förstör för förstörandets egen skull. Samtidigt ser naturligtvis Clinton regelbundet till att ingen skall glömma bort vem som faktiskt är skyldig till flyktingarnas lidande. Detta tillvägagångssätt ger oss därmed ett ytterligare exempel på *annat påverkande språk*, eftersom det viktiga är hela talets infallsvinkel, snarare än de ingående ordens individuella egenskaper. Talet innehåller förvisso en stor mängd emotiva ord, men dessa är inte nödvändiga för att vi skall kunna bedöma den deskriptiva kärnan. Att de sedan ger skärpa åt talet faller i denna diskussion utanför det väsentliga.

Ett återkommande tema i många amerikanska tal är moral och moraliska värden. Det finns än idag ingen enighet om vad *moral* och *omoral* egentligen innebär, trots – eller kanske på grund av – att frågan diskuterats i årtusenden. Tvärtom har de moralfilosofiska teorierna utökat detta 'semantiska' problem till att gälla många fler ord som *rättvis*, *god*, *fel* och *orätt*¹⁵. Det enda viktiga i detta retoriska sammanhang är emellertid

¹⁵Se till exempel Bergström (1992), sida 11.

att en person med moral allmänt anses besitta något slags god egenskap. Och att hålla ett löfte bör nog av de flesta anses vara tecken på moral:

{17} We asked these people of Kosovo to accept peace, and they did. We promised them we would stick by them if they did the right thing, and they did. We cannot let them down now.

Notabelt är att Clinton lindat in moralbudskapet i en *anafor*: meningarna har samma inledningsord och i de två första följer dessutom ett verb i preteritum.

Och det amerikanska folket har knappast något val; man ägnar sig inte åt underlåtelse:

{18} Our nation cannot do everything. We can't end all suffering, we can't stop all violence. But there are times when looking away simply is not an option.

Sammanfattningsvis drar därmed president Clinton följande slutsats:

{19} Ending this tragedy is a moral imperative.

Som vi berörde ovan har (även det svenska) ordet *moral* en egenskap som vi hittills inte nämnt. Det finns en mängd handlingar som vi tveklöst betecknar som moraliska respektive omoraliska, men samtidigt en stor mängd vilkas moralvärde vi tvekar om. Tillämpbarheten hos ordet är alltså ofta diskutabel, vilket är en följd av dess *vaghet*. Denna egenskap förtjänar att nämnas även om den just här inte utnyttjas retoriskt av Clinton – han hade utnyttjat den endast om han sagt att själva handlingen att bomba var moralisk och därmed god. Nu är den åsyftade moraliska handlingen emellertid att rädda flyktingarnas liv. Vi förstår därmed att anledningen till att Clinton överhuvudtaget kan bortse från det blodiga medlet, alltså bombningarna, och istället betona målet, är att detta är att rädda människoliv. Det är mycket tveksamt om han hade kunnat anlägga ett moralperspektiv om det

yttersta målet med bombningarna hade sagts vara att rädda materiella objekt .

USA:s utrikesminister Madeleine Albright. Remarks to the people of Serbia. Albritchs tal till det serbiska folket är ett exempel på påverkande språk med relativt få emotiva ord. Istället är det den situation som framställs i talet som får väcka serbernas känslor:

{20} Hello. I'm glad to have this opportunity to speak directly to the people of Serbia at this critical time. As you can see, I remember a little Serbian – albeit with a Czech accent – from my days in Belgrad as a child. My father was a Czechoslovak diplomat there before the Second World War. When the Nazis invaded Czechoslovakia, my father escaped to Yugoslavia with his wife and baby – me. I will never forget how we were warmly welcomed as friends in need of help.

Detta citat skulle kunna diskuteras ingående, men vi får nöja oss med att konstatera några få saker. För det första är det ingen tillfällighet att president Clinton gav just Albright uppdraget att tala till det serbiska folket – bortsett från att hon är utrikesminister. Hennes europeiska bakgrund gör att hon på ett annat sätt än presidenten har möjligheten att skapa en god relation till lyssnarna – och hon försöker verkligen skaffa starka och ytterst personliga band; redan det inledande *bello* slår an den personliga grundtonen. För det andra är det ingen tillfällighet att hon talar om just nazismen; det är viktigt att hon ställer de gästfria serberna i kontrast till förföljande nazister och inte liknar dessa båda grupper vid varandra såsom tidvis sker i världspressen. Som vi ser är framför allt citatet, men i stor utsträckning hela det (korta) talet, präglad av känslor – kanske till den grad att någon skulle vilja kalla det patetiskt. Albright gör till exempel något som inte förefaller ovanligt bland världens ledande politiker, nämligen spelar på vuxna individers känslor för barn (och i detta fallet även

baby). Även hon – den hårdföra utrikesministern – som nu försvarar anfallet mot lyssnarnas land har alltså varit ett barn en gång, och hennes föräldrar blev varmt välkomnade efter sin flykt från nazisterna. Detta leder oss in på vad som skulle kunna kallas talets röda tråd, nämligen att amerikanska folket inte ogillar det serbiska folket utan önskar fred (jfr. Anna Lindh, citat {3}):

{21} The sooner a peace agreement is reached [...] the sooner our peoples can work together again to build *prosperity, democracy, and above all peace.*

När Albright nu betonar vänskapen och likheterna mellan de båda folken blir resultatet samtidigt att hon försöker slå in en kil mellan det serbiska folket och deras ledning. Om lyssnarna hittills undrat varför deras land attackeras, skall de efter detta tal vara säkra på att USA inte hyser något agg mot dem, utan endast mot deras ledare. Tre positivt värdeladdade ord förmedlar hur framtiden kommer att se ut om dessa fråntas makten. Förhoppningsvis kan det då födas tankar på att vända sig bort från dem, vilkas uppträdande håller på att störta alla serber i fördärvet.

Madeleine Albright har talat flera gånger till Serbiens invånare, och dessa tal är intressanta och annorlunda i den meningen att de har en vänlig ton med få negativa ord. De innehåller många fenomen som skulle förtjäna en beskrivning, men jag har valt att sist i artikeln delge läsaren något av innehållet i Radio Yugoslavias program.

Radio Yugoslavias Internetvariant. I denna statligt kontrollerade radiostations sändningar används de emotiva orden i högre grad än i något av de tidigare talen/artiklarna, och man anar syftet – att hålla modet uppe hos folket:

{22} ...the target of the *lethal* missiles had been *innocent helpless* civilians and infrastructural civilian facilities, factories, schools, hospitals and apartments. [...] The

Federal Republic of Yugoslavia's defense system is functioning *resolutely* and *efficiently*, inflicting serious losses on the *aggressor*.

Vi känner inte till fullo igen denna bild av varken Natos tillvägagångssätt eller resultatet av striderna och kan ana att den inte stämmer med verkligheten. Sakers faktiska förhållande verkar komma i andra hand och man ägnar sig istället åt att skapa en aggressiv propaganda. Den som vill förmedla och väcka aggressivitet och hat hittar knappast bättre verktyg än de olika typer av förstärkande ord som denna artikel behandlat, något som är uppenbart i citatet ovan såväl som sändningarna som helhet. Mitt påstående att informationen endast sekundärt är ämnad att beskriva vad som faktiskt händer bekräftas i viss mån av de logiska motsägelser som framkommer i sändningarna: man lyfter fram å ena sidan landets och folkets styrka och enighet och beskriver därvid den väl fungerande infrastrukturen, å andra sidan Natos illgärningar och beskriver därvid den sönderbombade infrastrukturen. Vi läser:

{23} Civil structures and state bodies of authority are successfully functioning [...]

Strax därefter läser vi:

{24} Cut have been all major regional communication routes [...]

Förutsatt att 'civil structures' inkluderar 'regional communication routes', vilket med fog kan antas, har vi alltså här att göra med ett tydligt fall av desinformation där syftet med sändningen styr vad som skall sägas utan att lyssnarna ges någon möjlighet att bilda sig en egen uppfattning. Man kan därmed förstå att olika typer av förstärkande ord kommer att spela en överordnad roll i och med att sakliga fakta spelar en underordnad. Det skulle här föra alltför långt att vidare diskutera dessa ord och deras funktioner, och därför konstaterar vi kort en flitig använd-

ning av starkt negativa ord såsom *aggressor*, *horror*, *catastrophe*, *atrocious*, *brutal*, *merciless*, *criminal* och *terrible* samt en lika flitig användning av de engelska motsvarigheterna till de ord som diskuterades i samband med Carl Bildts artikel, till exempel *enormous*, *huge*, *heavily*, *massively*, *largely* etc, vilka ofta förstärker ord som *damage* och *wound*.

Slutord

Alla texter och tal, och inte minst sådana argumenterande och påverkande som vi här sett, kan granskas och i vissa fall bestämmas och kategoriseras på en mängd olika grunder, utifrån någon (tänkt) grundläggande distinktion mellan form och innehåll. Vad vi här främst har granskat är den emotiva laddning som i högre eller lägre grad finns hos många ord och där samsas med den deskriptiva kärnan, som i till exempel *tragedi*, *cynisk*, *konstruktiv* och *prosperity*. Men vi har också sett ett flertal exempel på andra dels kontextoberoende ord och fraser som (på olika grunder) är av intresse då man diskuterar språk och påverkan, till exempel *plötsligt*, *sägs vara*, *enorm* och *heavily*, dels kontextberoende, där kontexten alltså får avgöra om ordet/frasen är intressant i detta sammanhang, till exempel *sår*, *regna*, *poison* och *bello*. Vi har uppmärksammat orden *folkrätt* och *moral*, som i viss utsträckning kan ges innebörd efter behov. Vi har vidare sett prov på fyra olika retoriska figurer, *hyperbol*, *parallellism*, *antites* och *anafor*, i vilka språkets formsida intar en mer eller mindre framträdande position. Slutligen har vi sett, främst i samband med Albrights tal, att den påverkande faktorn kan utgöras av den deskriptiva kärnan, och att emotiva och/eller förstärkande ord alltså inte alltid är det viktigaste. Som också torde ha framgått av ovanstående och artikeln är det en svår uppgift att dra gränser mellan *emotivt språk* och *icke-emotivt*. Vad vi däremot kan fastslå är att många ord är odiskutabelt emotiva och att *emotivt språk* är en viktig del av helhe-

ten *påverkande språk*, men alltså på inget sätt ensamt kan stå för helheten. Min förhoppning är härmed att jag givit läsaren en bild – om än i hög grad ofullständig – av hur språket kan användas i informerande och propagerande syfte under en världsomspännande konflikt. Jag hoppas också ha vidrört några av de frågor som med nödvändighet kommer i dagen när man diskuterar språk och påverkan. Jag vill avsluta med två citat som väl belyser vad denna artikel handlat om. Det första är ett uttalande av Natos överbefälhavare i Europa, general Wesley Clark, som sade följande till världspresen strax efter krigsutbrottet (återgivet på svenska i Göteborgs-Posten (26/3 1999)) – och jämför Clarks våldsspråk med president Clintons undfallande stil:

{25} Om inte president Milosevic underkastar sig det internationella samfundets krav skall vi systematiskt och stegvis attackera,

splittra, ödelägga och slutligen krossa hans styrkor.

Det andra är ett utdrag ur New York-tidningen Daily News' ledare (återgivet på svenska i Göteborgs-Posten (9/4 1999)):

{26} Jugoslaviens starke man Slobodan Milosevic bör se den blodiga skriften på väggen. ... Dra tillbaka din armé innan den krossas, hejda den etniska rensningen och låt flyktingarna återvända till sina hem! Pentagon rapporterar att bombningarna av Belgrad har skakat slaktaren på Balkan och försvagat moralen hos hans mordiska trupper. Hans ihåliga erbjudande om vapenvila i tisdags kan vara ett tecken på att tyrannen håller på att tappa nerverna

Tydligare exempel på påverkande språk är sällsynt.

Litteratur

- Andersson, Jan & Furberg, Mats (1984): *Språk och påverkan*. Åttonde upplagan. Thales, Stockholm.
- Bergström, Lars (1992): *Grundbok i värde teori*. Andra upplagan. Thales, Stockholm.
- Cassirer, Peter (1993): *Stilistik & stilanalys*. Andra upplagan. Natur&Kultur, Stockholm.
- Fredriksson, Gunnar (1992): *Det politiska språket*. Åttonde upplagan. Tidens Förlag, Stockholm.
- Hellspong, Lennart & Per Ledin (1997): *Vägar genom texten*. Studentlitteratur, Lund.
- Lorentzon, Thorwald (1998): *Marx med mervärde möter moderna miljömål. En studie av emotiva och ideologiska ord i Vänsterpartiets och Ung Vänsters parti- och principprogram*. Meddelanden från institutionen för svenska språket. 23, Göteborg.
- Malmgren, Sven-Göran (1989): "Om övertalande ord i riksdagspartiernas språk", I: Allén, Sture, Gellerstam, Martin & Malmgren, Sven-Göran, *Orden speglar samhället*. Allmänna Förlaget, Stockholm.
- (1999): "Valspråk 98 – om språket i den politiska debatten", i: *Språkvård* nr.1/1999.

- Nationalencyklopedin (1991), Bra Böcker, Höganäs.
- Regnéll, Hans (1958): *Semantik*. Andra upplagan. Läromedelsförlagen, Lund.
- Rydstedt, Rudolf (1993): *Retorik*. Studentlitteratur, Lund
- af Trampe, Peter (1990): *Språkbrukaren och orden*. Studentlitteratur, Lund.

Källor

Internet

- Anna Lindh: www.ud.se
- Lars Ohly: www.vansterpartiet.se
- Madeleine Albright och Bill Clinton: www.state.gov/index.html
- Radio Jugoslavien: www.beograd.com/radiou/index.html
- Miljöpartiet: www.mp.se

Övriga

- Göteborgs-Posten 26/3, 8/4 samt 9/4 1999
- Dagens Nyheter 2/6 samt 3/6 1999